

Dilfuza ZARIPOVA,

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Buxoro akademik litseyi dotsenti, PhD

E-mail: dilfuzabaxtiyorovna010@gmail.com

BDTI AL o'qituvchisi, PhD I.Kamolov taqrizi asosida

HUVAYDO TUYUQLARI TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada tuyuq janri xususiyatlari va turlari, Huvaydo ijodida tuyuq janrining o'ziga xosliklari haqida fikr yuritilgan. Ma'lumki, tuyuq janrining o'ziga xos talablari bor. Ana shu talablar Huvaydo ijodida qanday namoyon bo'lganligi tuyuqlar tahlilida dallillangan. Tuyuqlar tahlilida qofiyalanish tartibi, badiiy san'atlar, g'oyaviy mazmuni tahlil qilingan. Huvaydoning tuyuq janridagi badiiy mahorati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Lirik janr, tuyuq, tajnis, radif, didaktika, turkiy she'riyat, qofiya, nido, tazod, munjojt.

АНАЛИЗ СТИХОВ ХУВАЙДО

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности и виды жанра хуук, особенности жанра хуук в творчестве Хувайдо. Известно, что к жанру тамблера есть свои требования. Как эти требования проявились в творчестве Хувайдо, было доказано при анализе чувств. При анализе предложений анализировались порядок рифмы, художественность, идейное содержание. Раскрываются художественные способности Хувайдо в малоизвестном жанре.

Ключевые слова: Лирический жанр, туюк, тайнис, радиф, дидактика, турецкая поэзия, рифма, крик, тазад, молитва.

ANALYSIS OF THE HAWAII HUNDREDS

Аннотация

This article discusses the features and types of the huyuk genre, the peculiarities of the huyuk genre in Huvaido's work. It is known that the genre of tumbler has its own requirements. How these requirements were manifested in Huvaido's work was proven in the analysis of the feelings. In the analysis of sentences, the order of rhyming, artistic arts, and ideological content were analyzed. The artistic skills of Huvaido in the obscure genre are revealed.

Key words: Lyrical genre, tuyuq, tajnis, radif, didactic, Turkish poetry, rhyme, cry, tazad, prayer.

Kirish. Huvaydo lirikasi har jihatdan rang-barang va takrorlanmasdir. Shoir ijodiy merosi keng ko'lamlikni, uni bir qarashda anglab olish mushkul. Shoir „Devon“idan g'azal, mustazod, muxammas, murabba', ruboiy, tuyuq kabilar o'rin olgan. Huvaydoning ijodiy faoliyati g'oyaviy-badiiy jihatdan nihoyatda keng qamrovli va umumbashariyligi bilan ajralib turadi: uning asarlaridan osiy va gumroh ham, orif va oshiqlar ham, fozil va komil insonlar ham, turli maqom va saviyadagi shoh-u gadolar ham bahra olishi va o'zlarini qiynagan muammolarga javob olishlari, o'z ichki olamini kuzatishlari mumkin edi. Uning ijodida hayot va o'lim masalalari, insoniy hayotning ma'nosi, o'zlikni anglash masalalari yetakchi o'rin egallaydi.

Huvaydo lirikasida riyokorlik, ikkiyuzlamachilik, tamagirlik, johillik, shuhratparastlik, ilmsizlik, nodonlik, kibr singari illatlarni ayovsiz tanqid qiladi. Bu ma'rifatparvar va donishmand mutafakkir shoirlarga xos xislat bo'lib, Yassaviy boshlab bergan adabiy an'ananing ijodiy rivojlantirilishi edi. Uning ijodida naqshbandiya, yassaviya, qalandariya tariqatlarining g'oyalari uyg'unlashdi.

Huvaydoning qo'lyozma devoni va dostoni xalqimiz orasida keng tarqalgan. She'rlariga Qur'on oyatlari, Hadis g'oyalari va o'zining tasavvufiy qarashlarini singirdi.

TUYUQ (turk. – tuymoq, his qilmoq) – to'rt misradan iborat mustaqil she'r shakli. Asosan turkiy xalqlar she'riyatida qo'llanilgan. Tuyuq ko'p hollarda ruboiy singari qofiyalanadi, lekin ba'zan b-a, d-a tarzida ham qofiyalanishi mumkin. Ruboiydan farqli o'laroq tuyuqda qofiyaning o'rmida asosan tajnis (shakldosh so'zlar) qo'llaniladi.

Tuyuq o'ziga xos maxsus vaznda – Ramali musaddasi mahzuf yoki maqsur (ruknlari va taqtiyi: foilotun foilotun

foilun yoki foilon, – V – / – V – – / – V – yoki – V ~) vaznda yoziladi.

Tajnissiz tuyuqlar ham bor. Tuyuqning dastlabki namunalari xalq og'zaki ijodida uchraydi. Bizgacha yetib kelgan tuyuqlar Burhoniddin Sivosiy (14-asr) qalamiga mansub. „Qutadg'u bilig“ da ham tajnisli to'rtliklar bor, biroq ular mutaqorib bahrida yozilgan. Alisher Navoiy „Mezon ul-avzon“ asarida tuyuqni birinchi marta janr sifatida belgilab o'tgan va shakllantirgan. Bobur o'zining „Aruz risolasi“ asarida tuyuqni turkiy she'riyat shakllaridan biri sifatida baholagan. Tuyuq hozirgi she'riyatda birmuncha boshqacharoq nomlarda uchraydi.

Xususan, ozarbayjonlarda bayot, turklarda ma'ni, turkmanlard a la'li.

Mumtoz adabiyotda Lutfiy, Navoiy, Bobur, XX asr shoirlaridan G'afur G'ulom, Habibiy, Charxiy, Sobir Abdulla va boshqalar ijodida tuyuq janrining yetuk namunalari mavjud.

Adabiyotshunoslikda, xususan, Boburning „Aruz risolasi“da tuyuqning yettita turi haqida ma'lumot keltiriladi.

- 1) uch misrasi tajnisli qofiyalangan tuyuq
- 2) qit'a singari qofiyalanib, ikki misrasi tajnisli qofiyalangan tuyuq
- 3) uch misrasi tajnissiz qofiyalangan tuyuq
- 4) qit'a singari qofiyalanib, ikki misrasi tajnissiz qofiyalangan tuyuq
- 5) to'rt misrasi tajnisli qofiyalangan tuyuq
- 6) radifi tajnis bo'lgan tuyuq
- 7) tajnisdan avval uch misrada hojib qo'llaniladigan tuyuq

Asosiy qism. O'zbek mumtoz adabiyotida Huvaydo kichik lirik janrlardan bo'lmish tuyuq janrida ham salmoqli qalam tebratgan. U jami 15 ta tuyuq yozgan. Biz quyida Huvaydo tuyuqlarini tahlilga tortamiz:

Huvaydo tuyuqlarining barchasi diniy-didaktik mavzuda yozilgan. Biz yuqorida Bobur tuyuqning 7 xil turini aytib o'tganligini ta'kidlagan edik. Huvaydo tuyuqlari "Uch misrasi tajnissiz qofiyalangan tuyuq" turiga kiradi.

1-tuyuq: "Holiqo, sandin tilarman, ko'p madad,

-v--/ -v--/ -v-

Ham tirikda, jon chiqarda yo ahad,

-v--/ -v--/ -v-

San agar holimga homiy bo'lmasang,

-v--/ -v--/ -v-

Ozg'urur yo'ldin mani shaytoni bad"[1.259]

-v--/ -v--/ -v-

Qofiyalanish tartibi: a-a-b-a

Qofiyalari: madad, ahad, bad

Ushbu tuyuq ramali musaddasi mahzaf vaznida, diniy-tasavvufiy mazmunda yozilgan. Tuyuqning 1-misrasi "Holiqo" degan murojaat bilan boshlanadi. Lirik qahramon Ollohga iltijo qilyapti: Ey Olloh, menga madad bergin, 2-misrada tirikligim, ham jonim chiqishi senga bog'liq, 3-misrada sen menga homiy bo'lmasang, ya'ni imonim sust bo'lsa, 4-misrada meni shayton yo'ldan ozdiradi, deb fikrini xulosalaydi. Ushbu tuyuqda "Holiqo" so'zining murojaat-nido, "tiriklikda" va "jon chiqarda"- tazod san'atlaridan foydalanilgan.

Yoki:

2-tuyuq: Holiqo, to'ktum ibodat jomini,

-v--/ -v--/ -v-

Puxta qil bandangni kori jomini[2],

-v--/ -v--/ -v-

San karamlik podshosan, man gado,

-v--/ -v--/ -v-

Aylagil hur-u qusur in'omini[1]

-v--/ -v--/ -v-

Qofiyalanish tartibi: a-a-b-a

Qofiyalari: jomini, jomini, in'omini

Ushbu tuyuq ham ramali musaddasi mahzaf vaznida, diniy-tasavvufiy mazmunda yozilgan. Bu tuyuq "ikki misrasi tajnissiz tuyuq" hisoblanadi. Birinchi va ikkinchi misrasidagi "jomini" so'zi tajnissiz qofiya bo'lib kelyapti. Birinchi misrada "jom" so'zi ko'ngil ma'nosida kelib, "Ey Olloh, men senga ko'nglim ibodatini senga to'kdin, ikkinchi misrada bandangning barcha ishini pishiq, mustahkam qil, -deb yolvoradi. Bu misrada kori "jom" so'zi-barcha ishini ma'nosida ("kor"-fors-tojikcha so'z, "ish" degan ma'noda kelgan) ifodalangan. Uchinchi misrasida lirik qahramon Ollohga yana hamd-u sano o'qiydi: Sen saxovatda – podshohsen, men esa gado deb aytadi. Saxovating tengi yo'q, shu sababli menga qasrdagi humi in'om qilgin,-deydi. "Holiqo" so'zining murojaat-nido, "podsho" va "gado" so'zlari-tazod san'atini yuzaga keltirgan. Bu misrada "qusur" [2.83] -qasr ma'nosida ifodalangan. Huvaydoning bu tuyug'i Bobur sanab o'tgan tuyuqning 7 turiga to'g'ri kelmaydi. Adib ushbu tuyuqda dastlabki 2 misrani tajnissiz qofiyalab, qolgan misralarida esa tajnissiz qofiyalardan foydalanadi.

Huvaydo lirikasini sinchiklab o'rganish jarayonida shoir ijodining yangi qirralarini ko'ra boshladik. Birgina tuyuq janrida bir necha xil turlari ko'zga tashlandi:

3-tuyuq: Xoliqo, ikki ko'zim pur ob qil,

-v--/ -v--/ -v-

Kechalar to subhidam bexob qil,

-v--/ -v--/ -v-

Tizga tushganda suvsab mahsharda til,

-v--/ -v--/ -v-

Obi Kavardin berib, serob qil[1].

-v--/ -v--/ -v-

Qofiyalanish tartibi: a-a-b-a

Qofiyalari: pur ob, bexob, serob

Ushbu tuyuq ham ramali musaddasi mahzaf vaznida, diniy-tasavvufiy mazmunda yozilgan. Oxirgi rukndagi ob, bexob, serob, 2 ta hijoni yuzaga keltiryapti. Chunki "o" unlisi cho'zib aytiladi. Uchinchi misrada "suv" so'zidagi "v" tovushi talaffuzda tushib qoladi. Bu hodisa aruz ilmida taznib hodisasi deyiladi.

Bu tuyuq "radifli tajnissiz tuyuq" hisoblanadi. Bu misralarda ham lirik qahramon Ollohga iltijo bilan boshlaydi: Ey Olloh, ikki ko'zimga suv ber, (ob-fors-tojikcha-suv deganidir), ya'ni senga iltijo qilganimda ko'z yosh to'kay, kechalari to tonggacha meni uyqusiz qil,) bexob-fors-tojikcha-uyqusiz degani). Mahshar kuni suvsab tilim tizzagacha tushganda, sen menga Kavsar suvidan ko'proq bergin, deb iltijo qilyapti. Tuyuqning birinchi misrasidagi "ikki ko'zim pur ob qil" misrasida istiora, ikkinchi misrasida tonggacha uxlamaslik-mubolag'aning tablig' turi, suvsab tilim tizzagacha tushganda mubolag'aning g'uluv turi, "Holiqo" so'zidan esa nido san'ati yuzaga kelgan. Bu shoirning o'ziga xos badiiy mahorati hisoblanadi.

Huvaydo lirikasida yana 2 ta "radifli tajnissiz tuyuq" borligiga ishonch hosil qildik:

4-tuyuq: Xoliqo, diydanni purnam aylagil,

-v--/ -v--/ -v-

O'lgucha zikringga hamdam aylagil,

-v--/ -v--/ -v-

Har balo kelsa, o'zingdan roziman,

-v--/ -v--/ -v-

Muncha g'amgin, anda beg'am aylagil.[1.260]

-v--/ -v--/ -v-

Qofiyalanish tartibi: a-a-b-a

Qofiyalari: purnam, hamdam, beg'am

Ushbu tuyuq ham ramali musaddasi mahzaf vaznida yozilgan bo'lib, "radifli tajnissiz tuyuq" hisoblanadi. Lirik qahramon Ollohga iltijo bilan boshlaydi: "Ey Olohim, ko'zimni nam qil, o'lgunimcha seni zikr qilib o'tay, har balo kelsa ham roziman, meni sen uchun g'amgin qilgin, boshqalar uchun beg'am bo'lay", -deyiladi. "Holiqo" so'zi nido, "aylagil" so'zi -radif, "g'am" va "beg'am" so'zlari tazod san'atini yuzaga keltirgan.

5-tuyuq: Xoliqo, lutf-u inoyat aylagil,

-v--/ -v--/ -v-

Jumla mo'minlarga rahmat aylagil,

-v--/ -v--/ -v-

Tongla ko'frikdan salomat o'tkarib,

-v--/ -v--/ -v-

Jannat ul-firdavs karomat aylagil.[1.260]

-v--/ -v--/ -v-

Qofiyalanish tartibi: a-a-b-a

Qofiyalari: inoyat, rahmat, salomat, karomat

Ushbu tuyuq ham ramali musaddasi mahzaf vaznida yozilgan bo'lib, "radifli tajnissiz tuyuq" hisoblanadi. To'rtinchi misrada "firdavs" so'zi aruz qoidasiga ko'ra bir qisqa va bir o'ta cho'ziq hijo bo'lishi kerak. Ammo bu o'rinda "davs" bo'g'ini o'ta cho'ziq emas, cho'ziq hijo bo'lib kelyapti. Bu hodisa misradagi saktalikni ko'rsatadi.

Bu misralarda ham lirik qahramon "Holiqo" deb Ollohga murojaat qilyapti: Mo'minlarga o'z marhamatingni ayama, tongda Sirot ko'prigidan salomat o'tkazib, bandalaringni jannat bilan siylagin". Bu tuyuq ham diniy mazmunda yozilgan bo'lib, boshdan oxir Ollohga munojot qilinadi. "Holiqo" so'zi nido, "jannat", "mo'min", "ko'prik" so'zlari tanosub san'atini yuzaga keltirgan.

Huvaydo tuyuqlarining o'ziga xoslik tomonlarini quyidagi jadval asosida xulosaladik:

vazni	Taqte'	Qofiyala nish tartibi	Badiiy san'atlar	Radifli radifsiz yoki	Tajnissiz yoki tajnissiz	Diniy-tasavvufiy so'zlar
-------	--------	-----------------------	------------------	-----------------------	--------------------------	--------------------------

№							
1-tuyuq	Ramali musaddasi mahzuf	-v--/ -v--/ -v-	a-a-b-a madad, ahad, bad	Tazod, nido	radifsiz	tajnissiz	Holiqo, shayton
2-tuyuq		-v--/ -v--/ -v-	a-a-b-a jomini, jomini, in'omini	Tazod, nido	radifsiz	Dastlab ki 2 misrasi tajnisi	Holiqo, ibodat jomi,
3-tuyuq		-v--/ -v--/ -v-	a-a-b-a pur ob, bexob, serob	nido istiora, tablig', g'uluv	radifli "qil" so'zi	tajnissiz	Holiqo, mahshar, obi Kavsar
4-tuyuq		-v--/ -v--/ -v-	a-a-b-a purnam hamdam beg'am	Tazod nido	Radifli "aylagil"-so'zi	tajnissiz	Holiqo, zizr
5-tuyuq		-v--/ -v--/ -v-	a-a-a-a inoyat, rahmat, salomatkaro mat	Nido tanosub	Radifli "aylagil"-so'zi	tajnissiz	Holiqo, ko'prik, mo'min jannat

Xulosa. Yuqoridagi tahlillardan shunday xulosaga kelish mumkinki, ushbu biz tahlilga tortgan tuyuqlar 2017 yilda falsafa fanlari nomzodi-Qodirqul Ro'zimatzoda tomonidan nashrga tayyorlangan Huvaydo "Devon"ida ruboiylar deb ko'rsatilgan[1]. Iqboloy Adizovanning "O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi" nomli o'quv qo'llanmasida ham Huvaydo devonida 28 ruboiy borligi qayd etilgan[3]. Ammo Huvaydo "Devon"ini sinchiklab o'rganish natijasida yuqorida tahlil qilingan misralar tuyuq janriga tegishli ekanligi

aniqlandi. Chunki bu lirik asarlar vazni ramali musaddasi mahzuf, qofiyalanish tartibi, tajnissiz ekanligi tuyuq janri talablariga mos kelishi tahlillar jarayonida ilmiy asoslandi. Shuni aytish kerakki, bu izlanishimiz adibning yana bir ijodiy qirrasini ochishga xizmat qildi, deb o'ylaymiz.

Adib ijodi go'yo sirli tilsimga o'xshaydi. Bu tilsim sirlarini ochish siz-u biz tadqiqotchilarning vazifamizdir. Uning har bir misrasini tahlil qilar ekanmiz, dur-u gavharlar topib olayotganga o'xshaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Xo'janazar Huvaydo. Devon. – T.: Yangi asr avlodi. 2007. 303-b.
2. Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati. 4 tomlik. I tom. –T.: 1983. –B. 587.
3. Adizova I. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. (O'quv qo'llanma). Fan. –T.: 2009.
4. Jumaxo'ja N. Milliy mustaqillik mafkurasini va adabiy meros (XVII-XIX asrlar o'zbek shariyati asosida). F.f.dok.dis... – Toshkent: 1999. –B. 220.
5. Zohidov V. Hayotbaxsh badiiyat taronalari. –T.:1975.
6. G'aniyeva S, Zohidov V. Huvaydo xalq dilida. "Qizil O'zbekiston" gazetasi. 1961.15-sentabr.
7. Zohidov V. Xalq dilida Huvaydo Chimiyoni. "Toshkent oqshomi" gazetasi. 1968. 4-mart.
8. Zaripova D.B. Didaktik asarlarning qiyosiy-tipologik tahlili. Monografiya. –Buxoro. Durdona. 2022. –B.76.
9. www.ziyouz.com